

ВЗАЄМИНИ НЕВІСТКИ ТА СВЕКРУХИ ЯК ФАКТОР РИЗИКУ СІМЕЙНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ

RELATIONSHIP OF DAUGHTER-IN-LAW AND MOTHER-IN-LAW AS A RISK FACTOR FOR FAMILY WELL-BEING

У статті розглянута проблема впливу взаємин невістка та свекрухи на сімейне благополуччя. Сім'я була і залишається основою людського життя. Від неї залежить те, якою дитина стане в майбутньому, чи зможе вона реалізувати свої життєві цілі, знайти своє місце в суспільстві. Однак життєдіяльність самої сім'ї, її стабільність багато в чому залежать від як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, які говорять про її психологічний клімат, тобто про добробут. Бувають, звичайно, сім'ї зовнішньо благополучні, як їх приймає саме суспільство, але якщо заглянути всередину сім'ї, то там, крім тертя через неузгодженості в сімейних цінностях між кожним членом сім'ї, на жаль, нічого не знайдеш. Також є дійсно щасливі сім'ї, в яких панує любов, взаєморозуміння, підтримка, відповідальність, рольова адекватність і економічна стабільність, хоча такі сім'ї зараз є рідкістю.

Проблемам сім'ї присвячена величезна кількість робіт. Багатьма вченими вивчалися також детермінанти сімейного благополуччя. Однак залишилося відкритим питання про те, чи залежить сімейне благополуччя від взаємин між невісткою та свекрухою. Це питання ми й намагаємося вивчити у своїй роботі.

Мета роботи – виявити особливості характеру взаємозв'язку сімейного благополуччя із взаєминами між невісткою та свекрухою. Для вирішення поставлених завдань застосовано комплексний підхід, що складається з об'єднання теоретичного аналізу наукових джерел та емпіричного дослідження. Використовувалися такі методи, як спостереження, опитування, бесіда, а також розроблена нами анкета. Аналіз отриманих результатів здійснювався комплексом сучасних методів математичної статистики (Pearson).

У процесі проведеного дослідження уточнено поняття «сімейне благополуччя» і його основні детермінанти. Під цим поняттям ми розглядаємо повне задоволення сімейним життям, яке тісно пов'язане з рівнем фактичного досягнення своєї життєвої мети без втрати себе як особистості. Аналіз результатів нашої вибірки показав, що свекрухи не вносять негативні корективи в сімейне життя свого сина і їхні взаємини з чоловіком не відбиваються на шлюбі сина з невісткою.

Ключові слова: сім'я, подружні відносини, психологічний клімат у родині, задоволеність шлюбом, сімейне благополуччя і його детермінанти.

The article deals with the problem of the influence of the relationship between the daughter-in-law and the mother-in-law on family well-being. The family was and remains the basis of human life. It depends on her what the child will become in the future, whether he will be able to realize his life goals, whether he will be able to find his place in society. However, the life of the family itself, its stability, largely depends on various internal and external factors that speak of its psychological state, that is, of well-being.

There are, of course, families that are outwardly well-being, this is how society itself accepts them, but if you look inside the family, then besides friction due to a mismatch in family values between each family member, unfortunately, you will not find anything there. There are also really happy families in which love, understanding, support, responsibility, role adequacy and economic stability reign, although such families are now rarely found.

A huge number of works are devoted to family problems. The determinants of family well-being have also been studied by many scientists. However, the question remained open as to whether family well-being depends on the relationship between the daughter-in-law and the mother-in-law. We are trying to consider this issue in our work.

The purpose of the article is to study the peculiarities of the nature of the relationship between family well-being and the relationship between the daughter-in-law and mother-in-law. To solve the set tasks, an integrated approach was applied, consisting of combining theoretical analysis of scientific sources and empirical research. The following methods were used: observation, questionnaires, interviews and a questionnaire developed by us. The analysis of the results obtained was carried out using a complex of modern methods of mathematical statistics.

In the course of the study, the concept of "family well-being" and its main determinants were clarified. Under this concept, we consider complete satisfaction with family life, which is closely related to the level of actual achievement of one's life goal without losing oneself as an individual. Analysis of the results of our sample showed that mothers-in-law do not make negative adjustments to the family life of their son and their personal relationship with their spouse does not affect the marriage of their sons to their daughter-in-law.

Key words: family, marital relations, psychological climate in the family, satisfaction with marriage, family well-being and its determinants.

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.27.32>

Денисенко А.О.

к.психол.н.,

доцент кафедри психології розвитку і соціальних комунікацій
Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського

Павловська І.В.

магістрантка

Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського

Сім'я була і є основою людського життя. Від неї залежить те, якою дитина стане в майбутньому, чи зможе вона реалізувати свої життєві цілі, знайти своє місце в суспільстві. Однак життєдіяльність самої сім'ї, її стабільність багато в чому залежать від як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, які говорять про її психологічний клімат, тобто про добробут.

Бувають, звичайно, сім'ї зовнішньо благополучні, як їх приймає саме суспільство, але, якщо заглянути всередину сім'ї, то там, крім тертя через неузгодженості в сімейних цінностях між кожним членом сім'ї, на жаль, нічого не знайдеш. Також є дійсно щасливі сім'ї, в яких панує любов, взаєморозуміння, підтримка, відповідальність, рольова

адекватність і економічна стабільність, хоча такі сім'ї зараз є рідкістю.

Проблемам сім'ї, її типам, структурі, системі, життєвому циклу, формам шлюбу, мотивації вступу до шлюбу, сімейним функціям, сімейним кризам, сценаріям та міфам, а також рольової поведінки подружжя, їх психофізіологічної сумісності, соціальної зрілості, емоційної близькості, сімейної адаптації, сімейним цінностям присвячена величезна кількість робіт (Андреева Т.В., 2014; Берн Е., 2016; Шнейдер Л.Б., 2005; Ейдеміллер Е.Г., 2008 та ін.). Багатьма вченими вивчалися провідні детермінанти задоволеності шлюбом (внутрішня суб'єктивна оцінка, ставлення подружжя до власного шлюбу), як-от благополуччя сім'ї (Денисова Е.А., Агаян К.А., 2016; Іллінський С.В., 2017; Карцева Л.В., 2016; Котлова Л.О., Саух І.Д., 2019; Сичов О.А., 2016 та ін.).

Перш ніж розглянути поняття «сімейне благополуччя», слід зупинитися на терміні «благополуччя». За визначеннями Н.В. Грисенко та К.Ю. Батаєвої, цей термін характеризує позитивний потенціал особистості, основними характеристиками якого є життя в достатку, спокої, добробуті та щасті. За своєю природою воно залежить від специфічних детермінантів і має такі форми: психологічну (відчуття цілісності та рівноваги), соціальну (соціальне самопочуття, якість життя) та суб'єктивну (стан фізичного і духовного самозадоволення) [6].

М.В. Сапоровська пише, що благополуччя – це об'єктивне володіння певними психологічними особливостями, які дозволяють суб'єкту функціонувати більш успішно, ніж за їх відсутності. Щодо психологічного благополуччя, то автор вважає, що воно становить інтегративну системну якість особистості, яка досягається шляхом повноцінного функціонування на всіх рівнях життєдіяльності (біологічному, індивідуально-психологічному, соціальному і духовному) [16].

Що стосується сімейного благополуччя, то Т.В. Андреева зазначає, що воно характеризує стан рівноваги сім'ї, тобто задоволеність сім'єю, сімейним статусом, внутрішньосімейним спілкуванням і місцем сім'ї в соціальній структурі [1]. Є.Г. Сіляева говорить про те, що сімейне благополуччя розкриває індивідуальне сприйняття задоволеністю сімейним життям [14]. С.В. Іллінський описує його як функціонування подружніх відносин, які визначають стан благополуччя та успішної взаємної адаптації. Для нього характерні: всебічний розвиток членів сім'ї, відповідальність, доброзичливість, згуртованість, почуття захищеності та емоційної задоволеності [8]. Водночас О.А. Сичов вважає, що реалізація сімейних функцій, задоволеність шлюбом і подружніми стосунками визначають сімейне благополуччя [17]. Н.В. Грисенко, К.Ю. Батаєва ствер-

джують, що сімейне благополуччя сприяє позитивним подружнім взаєминам, формує відчуття довіри, емоційне тепло та задоволеність шлюбом [6]. Для цього подружжя має володіти такими якостями (Баннікова Е.А.), як відсутність тривожності, адекватна самооцінка, врівноваженість, помірна схильність до ризику, компетентність у часі, високий рівень самоприйняття [3].

У своїх дослідженнях фахівці говорять про позитивний зв'язок психологічної, соціальної та суб'єктивної форм благополуччя із задоволеністю шлюбом осіб зрілого віку. В.І. Афанасенко та Т.В. Комар досліджували психологічне благополуччя жінок залежно від шлюбних стосунків. Ними виявлено, що в першому шлюбі воно пов'язане з подружніми взаєминами, у другому – зі стосунками з батьками, а в третьому – з особистісною автономією жінки [2].

Отже, на нашу думку, сімейне благополуччя становить повне задоволення сімейним життям, яке тісно пов'язане з рівнем фактичного досягнення своєї життєвої мети без втрати себе як особистості.

Мало хто з учених розглядав та емпірично досліджував питання про те, чи залежить сімейне благополуччя від взаємин між невісткою та свекрухою. Відомо, що цей фактор є фундаментом для виникнення як сімейних, так і подружніх конфліктів, може призвести до розлучення подружжя. Ця проблема розглядалася в роботах А.Ю. Маленової, яка визначила, що більшість молодих невісток негативно ставляться до своїх свекрух, хоча приховують це; чим більше сімейний статус, тим ближче у них стосунки, тобто виникає взаєморозуміння, доброзичливість та відвертість; однак більшість невісток бажають жити окремо від батьків чоловіка, що говорить про порушення суб'єктивного благополуччя [13]. Цієї думки також дотримується І.В. Кольцова [10]. І.А. Ершова та М.А. Завьялова описують вияви, характерні для невісток, що мають негативні взаємини зі свекрухою, як-от відчуття напруженості, занепокоєння і нервозності [7]. Згідно з дослідженнями Л.В. Кулікова та Д.К. Петрової, свекрухи більш позитивно ставляться до своїх невісток, ніж останні до них [12].

Серед провідних детермінантів, які впливають на непорозуміння у стосунках невістки та свекрухи, вчені називають такі: порушення рольової поведінки, ревності, неприйняття невістки/свекрухи, надмірна любов до сина, особливості характеру, культурні цінності (Л.В. Куліков, Д.К. Петрова, Л.М. Тагалекова), невістка має вищу освіту та успішну кар'єру, чого нема у свекрухи (Л.А. Хачатрян), позиція чоловіка/сина у стосунках із жінкою та матір'ю (Т.В. Андреева), родинні зв'язки, розбіжності сімейних традицій, конфлікт поколінь, ієрархія

сімейних відносин (А.М. Байкулова) та ін. [12; 18; 20; 1; 4].

Ми вважаємо, що до перерахованих вище факторів можна додати ще деякі: свекруха заздрить подружнім стосункам своєї невістки, свекруха сама виховувала сина, неузгодженість у сімейних цінностях, матеріальний стан сім'ї батьків чоловіка і дружини тощо.

Мета роботи – виявити особливості характеру взаємозв'язку сімейного благополуччя та взаємин між невісткою та свекрухою. Для вирішення поставлених завдань застосовано комплексний підхід, що складається з об'єднання теоретичного аналізу наукових джерел та емпіричного дослідження. Використовувалися такі методи, як спостереження, опитування, бесіда, а також розроблена нами анкета. Аналіз отриманих результатів здійснювався комплексом сучасних методів математичної статистики (Pearson).

У дослідженні взяли участь 70 жінок, серед яких було 35 невісток віком 28–40 років із сімейним стажем 3–15 років (перший шлюб) та їхні свекрухи. Для дослідження сімейного благополуччя використані такі методи: «Опитувальник задоволеності шлюбом» (В.В. Столін, Т.Л. Романова, Г.П. Бутенко); «Характер взаємодії подружжя у конфліктних ситуаціях» (Ю.Є. Альошина, Л.Я. Гозман, О.М. Дубовська); «Аналіз сімейної тривоги» (Е.Г. Ейдемиллер, В.В. Юстицкис); «Рольові очікування і прагнення у шлюбі» (А.Н. Волкова, Т.М. Трапезнікова) [16; 21]. Для вивчення взаємин між невісткою та свекрухою нами була спеціально розроблена анкета «Взаємодія невістки та свекрухи».

Як засвідчують результати дослідження, взаємодія невістки та свекрухи простежується на середньому рівні (56,25%), тобто більшість із них терплять одна одну (див. табл. 1). Також виявлено, що 18,75% невісток та 56,25% свекрух оцінюють свої взаємини як позитивні, а 12,5% невісток не поважають свою свекруху. Установлено, що позитивність або негативність у стосунках не пов'язана із сімейним стажем невісток та задоволеністю шлюбом. Як показує аналіз нашої вибірки, невістки, які не зовсім задоволені своїм шлюбом, пова-

жають своїх свекрух, а також свекрухи, у яких негативні стосунки з чоловіком, доброзичливо ставляться до своїх невісток.

Розглядаючи показники загальної вибірки, можна сказати, що на провідних позиціях перебувають: відсутність сімейної провини (100%) та сімейної тривожності (100%), абсолютно благополучні сім'ї (37,5%), благополучні сім'ї (31,2%), сімейна напруженість (12,5%), абсолютно неблагополучні сім'ї (12,5%).

Установлено, що конфліктні ситуації виникають у більшості невісток та свекрух на основі домінування чоловіка (34,4%), порушення рольових очікувань (28,1%), негативних відносин із родичами та друзями (21,8%), розбіжності у ставленні до грошей (21,8%). У невісток конфлікти виникають щодо порушення рольових очікувань (50,0%), домінування чоловіка (37,5%), проблем із родичами та друзями (18,7%), а у свекрух – через розбіжності з чоловіком у ставленні до грошей (31,25%), домінування чоловіка (31,25%), проблем із родичами та друзями (25,0%).

У невісток, які мають негативні взаємини зі свекрухою, конфлікти виникають на тлі порушення рольових очікувань та домінування чоловіком, а у свекрух – негативних відносин із родичами та друзями, прагнення до автономії, домінування чоловіком та вияві ревностів.

Вивчаючи рольові очікування та прагнення наших респонденток, видно, що у більшості невісток та свекрух простежується рольова адекватність у сім'ї на середньому та високому рівнях. Незначні порушення визначено у таких сферах: інтимно-сексуальній: свекрухи – 25,0% та невістки – 12,5%; господарсько-побутовій: невістки (6,25%) та свекрухи (6,25%) очікують від свого чоловіка більше, ніж самі можуть дати; соціальна активність: невістки (18,75%) від чоловіка очікують більше, ніж самі прагнуть зробити; емоційно-терапевтичній: невістки (25,0%) та свекрухи (6,25%) очікують від чоловіка більше уваги та емоційного тепла, ніж самі дають йому; зовнішня привабливість: свекрухи (12,5%) та невістки (12,5%) очікують більше, ніж самі дають.

Аналізуючи результати невісток, які негативно ставляться до своїх свекрух, можна

Таблиця 1

Рівні взаємин та задоволеності шлюбом (загальна вибірка респондентів)

Показники	Невістки (%)			Свекрухи (%)		
	низький	середній	високий	низький	середній	високий
Рівні взаємин	12,5%	68,75%	18,75%	–	43,75%	56,25%
Сімейний стаж	7–13 років	3–15 років	5–15 років			
Рівні задоволеності шлюбом	18,75%	6,25%	75,0%	31,25%	6,25%	62,5%
Сімейний стаж	7–15 років		3–15 років			

Показники коефіцієнта кореляції (загальна вибірка невісток)

Показники	загальний рівень сімейної тривоги	неблагополучні сім'ї	питання, пов'язані з вихованням дітей	розбіжності у ставленні до грошей
сімейна провина		-1,000**		
сімейна тривожність	0,555*			
сімейна напруженість	0,833**	-1,000**		-0,562*
загальний рівень сімейної тривоги		-1,000:**		-0,716**
неблагополучні сім'ї			1000**	1000**

Кореляційно значущий зв'язок на рівнях: ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

сказати, що тільки у декількох виявлено проблеми за такими сферами, як соціальна активність, емоційно-терапевтична сфера та зовнішня привабливість.

Дослідження вищеперелічених особливостей підтвердилося результатами кореляційного аналізу. Однак показник «взаємини невістки та свекрухи» визначено у кореляційному зв'язку лише в одній групі. Отже, у всіх невісток (див. табл. 2) показники «неблагополучні сім'ї», «сімейна напруженість», «загальний рівень сімейної тривоги», «сімейна провина», «благополучні сім'ї», «прагнення до соціальної активності», «сімейна тривожність» та «питання, пов'язані з вихованням дітей» перебувають у позитивних та негативних кореляційних зв'язках на рівнях ($p < 0,01$; $p < 0,05$) з іншими показниками.

Розглядаючи кореляційні зв'язки у групі невісток, які оцінюють свої взаємини зі свекрухою як негативні (див. табл. 3), нами виявлено майже за всіма показниками великі кореляційні плеяди, що зв'язують різні діагностовані вияви на рівні ($p < 0,01$): «сімейна тривожність», «сімейна напруженість», «загальний рівень сімейної тривоги», «благополучні сім'ї», «питання, пов'язані з вихованням дітей», «розбіжності у ставленні до грошей», «інтимно-сексуальна сфера», «особистісна ідентифікація з чоловіком» тощо.

Аналізуючи результати у групі жінок (див. табл. 4), які оцінюють свій шлюб як нещасливий, також можна виокремити позитивні та негативні кореляційні зв'язки на рівнях ($p < 0,01$; $p < 0,05$) за такими показниками: «неблагополучні сім'ї», «сімейна тривожність», «загальний рівень сімейної тривоги», «питання, пов'язані з вихованням дітей», «вияв ревностів», «розбіжності у ставленні до грошей», «прагнення до виконання батьківсько-виховної функції» та «прагнення до соціальної активності».

Отримані результати засвідчують, що характер механізмів взаємозв'язків діагностованих показників у кожній групі невісток має свою специфіку. Провідними є такі показники: неблагополучні сім'ї, сімейна провина,

благополучні сім'ї, прагнення до соціальної активності (для всіх невісток), благополучні сім'ї, розбіжності у ставленні до грошей, інтимно-сексуальна сфера, особистісна ідентифікація з чоловіком (для жінок, які визнають негативні взаємини зі свекрухою), неблагополучні сім'ї, вияв ревностів, розбіжності у ставленні до грошей, прагнення до виконання батьківсько-виховної функції та прагнення до соціальної активності (для жінок, які вважають свій шлюб не зовсім вдалим). Загальними показниками для всіх невісток є: сімейна напруженість, високий рівень сімейної тривоги, сімейна тривожність, питання, пов'язані з вихованням дітей.

Отже, можна говорити про те, що сімейне благополуччя характеризує повне задоволення сімейним життям, яке тісно пов'язане з рівнем фактичного досягнення своєї життєвої мети без втрати себе як особистості. Серед його провідних детермінантів виокремлюють багато факторів, як-от взаємини між невісткою та свекрухою. Наші результати емпіричного дослідження показали, що ці стосунки простежуються на середньому рівні та що їх характер (позитивність або негативність взаємин) не пов'язаний із задоволеністю шлюбом невістки та свекрухи, а також із сімейним стажем невісток. Водночас виявлено, що свекрухи більше поважають своїх невісток, ніж невістки їх. Це засвідчує те, що вони не впливають на сімейне щастя свого сина та не втручаються в його подружні стосунки. Незадоволеність шлюбом та психологічна атмосфера в сім'ї більше залежить від особистісних особливостей чоловіка та дружини, неузгодженості їх сімейних цінностей, а також непорозуміння через ставлення до грошей, домінування чоловіком, проблем із родичами та друзями, очікування від чоловіка соціальної активності та емоційного тепла, що супроводжується у жінок наявністю сімейної напруженості та тривожності.

Виконане дослідження дозволило висунути низку актуальних питань для подальшого вивчення поставленої проблеми: розглянути

Таблиця 3

Показники коефіцієнта кореляції (невістки з негативними взаєминами)

Показники	сімейна напруженість	загальний рівень сімейної тривоги	благополучні сім'ї	питання, пов'язані з вихованням дітей	розбіжності у ставленні до грошей	інтимно-сексуальна сфера	особистісна ідентифікація з чоловіком	господарсько-побутова сфера: очікування	інтимно-сексуальна сфера	особистісна ідентифікація з чоловіком	господарсько-побутова сфера: очікування
сімейна тривожність	1,000**	1,000**	-1,000**	-1,000**	-1,000**	-1,000**	-1,000**	-1,000**	-1,000**	-1,000**	-1,000**
сімейна напруженість		1,000**	-1,000**	-1,000**	-1,000**	-1,000**	-1,000**	-1,000**	-1,000**	-1,000**	-1,000**
загальний рівень сімейної тривоги			-1,000**	-1,000**	-1,000**	-1,000**	-1,000**	-1,000**	-1,000**	-1,000**	-1,000**
благополучні сім'ї				1,000**	1,000**	1,000**	1,000**	1,000**	1,000**	1,000**	1,000**
питання, пов'язані з вихованням дітей					1,000**	1,000**	1,000**	1,000**	1,000**	1,000**	1,000**
розбіжності у ставленні до грошей									1,000**	1,000**	1,000**

Кореляційно значущий зв'язок на рівнях: ** p < 0,01

Таблиця 4

Показники коефіцієнта кореляції (невістки, які не зовсім задоволені шлюбом)

Показники	небла- гополучні сім'ї	розбіж- ності у ставленні до гро- шей	інтимно- сексуальна сфера	особи- стісна ідентифі- кація	госпо- дарсько- побутова сфера	соціальна активність: очікування	соціальна активність: прагнення	емоційно-те- рапевтична сфера: праг- нення	зовнішня прива- бливість: очікування	середній рівень взаємин зі свекру- хою
сімейна провина	1,000**									
сімейна напруже- ність	-1,000								-0,971*	
загальний рівень сімейної тривоги	-1,000			-1,000**	-1,000**		0,958*			
неблагопо- лучні сім'ї		1,000**	-1,000**	-1,000**	-1,000**	1,000**	-1,000**		1,000**	-1,000**
вияв рев- нощів								0,977*		
батьків- сько-ви- ховна сфера: прагнення							-0,953*			
соціальна активність: прагнення								-0,962*		1,000**

Кореляційно значущий зв'язок на рівнях: ** p < 0,01; * p < 0,05

вплив взаємин невістки та свекрухи на сімейне благополуччя у міжетнічних шлюбках; вивчити характер взаємодії в діаді «теща – зять» і його вплив на психологічний клімат в родині; визначити вплив взаємин невістки та свекрухи на процес виховання дітей (онуків).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андреева Т.В. Психология семьи: учеб. пособ. Санкт-Петербург : Питер, 2014. 336 с.
2. Афанасенко В.І., Комар Т.В. Особливості психологічного благополуччя жінок з різним шлюбним статусом. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка. Київ, 2020. Том IX. Вип. 13. С. 177–188.
3. Банникова Е.А. Семейное благополучие как фактор психологического здоровья. *Современные проблемы формирования здорового образа жизни студенческой молодежи* : материалы III Междунар. науч.-практ. интер.-конф. (Минск, 8–9 октября 2020 г. / ред. И.В. Пантюк. Минск : БГУ, 2020. С. 9–14.
4. Байкулова А.Н. Факторы дисгармонии в общении некровных родственников, свекрови и невестки: пути урегулирования конфликтного взаимодействия. *Проблемы речевой коммуникации* : сб. науч. тр. / ред. М.А. Кормилицына. Саратов, 2014. Вып. 14. С. 39–54.
5. Берн Э. Супружеские игры. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры. Санкт-Петербург : Речь, 2016. 166 с.
6. Грисенко Н.В., Батаєва К.Ю. Роль різних форм благополуччя у задоволеності шлюбом осіб зрілого віку. *Вісник Дніпропетровського університету*, 2016. Вип. 22. С. 51–61.
7. Ершова И.А., Завьялова М.А. Личностные характеристики и способы совладающего поведения невесток : материалы V Междунар. науч.-практ. конф. *Психология стресса и совладающего поведения* (Кострома, 26–28 сентября 2019 г.) / ред. М.В. Сапоровская. Кострома : КГУ, 2019. Том 1. С. 186–192.
8. Денисова Е.А., Агаян К.А. Сравнительный анализ супружеской удовлетворенности в молодых и зрелых семьях. *Научно-методический электронный журнал «Концепт»*. 2016. № 7 (июль). С.143–148.
9. Ильинский С.В. Факторы психологического благополучия семьи. *Вестник Самарской гуманитарной академии*, 2017. № 1 (21). С. 76–83.
10. Карцева Л.В. Социальные и психологические факторы семейного благополучия. *Вестник Казанского государственного университета культуры и искусства*, 2016. С. 54–61.
11. Кольцова И.В. Особенности взаимоотношений в диаде «свекровь — невестка» и пути выхода из конфликтных ситуаций. *Современные научные исследования и разработки*, 2018. № 7 (24). С. 94–99.
12. Котлова Л.О., Саух І.Д. Психологічні чинники задоволеності шлюбом на різних етапах подружнього життя. *Науковий вісник ХДУ*, 2019. № 1. С. 223–228.
13. Куликов Л.В., Петрова Д.К. Чувственные характеристики взаимоотношений свекрови и невестки. *Социальная и экономическая психология*, 2018. Том 3. № 2 (10). С. 167–190.
14. Маленова А.Ю. Особенности отношений молодых женщин с собственной матерью и матерью супруга в патрилокальных семьях. *Наука о человеке: гуманитарные исследования*, 2013. С. 114–122.
15. Психология семейных отношений с основами семейного консультирования / ред. Е.Г. Силяева. Москва : Академия, 2002. 192 с.
16. Психологические тесты / ред. А.А. Карелин. Москва : Владос, 2001. Т.2.
17. Сапоровская М.В. Эмоциональное выгорание и психологическое благополучие женщин в семье. *Вестник Костромского государственного университета*, 2018. №4. С. 68–72.
18. Сычев О.А. Супружеская атрибуция как фактор удовлетворённости отношениями в парах с различным стажем семейной жизни. *Сибирский психологический журнал*, 2016. № 59. С. 172–187.
19. Тагалекова Л.М. Причины возникновения конфликтных ситуаций в диаде «свекровь – невестка» (на примере карачаевского этноса). *Нравственное воспитание в современном мире: психологический и педагогический аспект* : сб. ст. Междунар. науч.-практ. конф., 2017. Ч. 2. С. 185–188.
20. Шнейдер Л.Б. Семейная психология : учеб. пособ. для вузов. Москва: Академический Проект, 2006. 768 с.
21. Хачатрян Л.А. Развод – оборотная сторона брака. *Вестн. Перм. ун-та. Философия. Психология. Социология*, 2010. № 1 (1). С. 79–98.
22. Эйдемиллер Э.Г., Добряков И.В., Никольская И.М. Семейный диагноз и семейная психотерапия : учеб. пособ. для врачей и психологов. Санкт-Петербург : Речь, 2006. 352 с.